

LA BIBLIOTECA PROVINCIAL DE TARRAGONA

I ELS ORÍGENS DEL SEU PATRIMONI BIBLIOGRÀFIC

Dolors Saumell Calaf

L'any 2023 ha fet 175 anys que la Biblioteca de Tarragona obria al públic. Aquest article vol ser una aproximació als seus orígens i evolució fins l'any 1962, moment en què es trasllada a l'actual seu.

L'origen dels fons són els monestirs de Poblet, Escornalbou i Santes Creus, i algun convent de Valls; en menor grau i de forma testimonial, trobem convents tarragonins, i d'altres procedències com Montblanc, Escaladei o Alcover.

The year 2023 marked 175 years since Tarragona Library opened its doors to the public. This article examines the library's origins and evolution up to 1962, the year it moved to its current location. The library's origins lie with the monasteries of Poblet, Escornalbou and Santes Creus and some convents in Valls; to a lesser degree there were also contributions from convents in Tarragona and others in Montblanc, Escaladei and Alcover.

PARAULES CLAU:

biblioteca, Tarragona,
patrimoni bibliogràfic

KEYWORDS:

library, Tarragona,
library resources

◆ Introducció

L'any 2023 feia 175 anys que la Biblioteca de Tarragona obria al públic. Aquest article vol ser una aproximació als seus orígens i evolució fins l'any 1962, moment en què es trasllada a l'actual seu. L'origen dels fons són els monestirs de Poblet, Escornalbou i Santes Creus, i algun convent de Valls. En menor grau i de forma testimonial, també trobem convents tarragonins i d'altres procedències com ara Montblanc, Escaladei o Alcover.

La Biblioteca Provincial de Tarragona, com les altres biblioteques provincials, s'inicien a cop de decrets i reials ordres que daten de finals segle XVIII i que culminen amb les desamortitzacions dels governs liberals del Comte de Toreno i Juan Álvarez Mendizábal (1835-1838). La finalitat és recollir el patrimoni bibliogràfic dels convents i monestirs, però es tenen pocs recursos, unes condicions adverses i mesures de salvaguarda inoperants en un territori extens i en conflicte.

El resultat és una gran pèrdua patrimonial, però no la primera: la revolta dels Segadors (1640) o la Guerra de Successió (1711-1715) van afectar els patrimonis, si bé de forma variable en funció dels llocs concrets; al llarg del segle XIX els episodis violents es van succeir, la guerra del Francès, el Trienni Liberal o les guerres carlistes van colpir amb força el Camp de Tarragona.

Per altra banda, els llibres al llarg de la història han estat fràgils i exposats a desaparèixer amb facilitat: han acumulat ocultacions, robatoris, furts, apropiacions indegudes, vendes. Altres pèrdues han estat motivades per incendis (també intencionats), humitats, plagues, inundacions o bé per condicions deficientes d'emmagatzematge i dels transports, pel mal estat i per la inseguretat dels camins en temps de guerra.

1. Els orígens de la Biblioteca Provincial (1800-1834)

En termes generals el patrimoni bibliogràfic al Camp de Tarragona va ser ric, ja al segle XVI l'arquebisbe Antoni Agustí reuní una de les biblioteques més valuoses del moment. Monestirs com Poblet, Santes Creus, Escornalbou o Escaladei, junt amb altres formades amb posterioritat com la del Canonge Ramon Foguet han estat exponents d'aquesta riquesa.

Poblet i Santes Creus són dues comunitats cistercenques que des del mitjan segle XII van formar llurs biblioteques i els primers catàlegs de les quals daten de finals de segle. La Biblioteca de Poblet es conserva molt parcialment: ha desaparegut l'important Biblioteca de Pere el Cerimoniós, però es conserven 400 volums de la de Pere Antoni d'Aragó, virrei de Nàpols

qui feu donació l'any 1678 de 4.322 llibres luxosament relligats, exhibits des de llavors com a distintiu del monestir.

La Biblioteca de Santes Creus va ser important des del segle XIII, s'hi conserven testimonis com manuscrits d'escriptura carolíngia procedents del Monestir de la Gran Selva. Al segle XVI l'abat Valls va desenvolupar els estudis clàssics i l'escola hellenística de Santes Creus va durar dos segles, temps en què es van reunir prop de cent obres gregues, 262 manuscrits i 150 incunables. D'aquests se'n conserva una petita part, algun amb inicials policromes ròpies de l'art cistercenc.

Una tercera biblioteca important fou la Biblioteca del Seminari de Missions d'Escornalbou, amb algunes peces d'interès, incunables, post incunables i algun manuscrit del segle XVIII. Altres han tingut pitjor fortuna com seria el cas d'Escaladei, que malgrat posseir una rica biblioteca va ser destruïda pràcticament en la seva totalitat.

A la ciutat de Tarragona destacà la biblioteca de l'arquebisbe Antoni Agustí (1517-1565), que va marxar de Tarragona després de la seva mort; la de la Catedral de Tarragona, espoliada per guerres i robatoris segons relata l'any 1804 el Pare Villanueva (1763-1824).¹ El darrer terç de segle XVIII s'havien creat les biblioteques episcopals enriquides amb els llibres dels arquebisbes², que es van obrir als estudiosos; a la ciutat l'arquebisbe Francesc Armanyà (1718-1803) reuní una important biblioteca que a la seva mort va tenir com a destí la Biblioteca del Seminari; contenia interessants col·leccions de dibuix i estampes originals. En bona part aquests fons es van destruir o dispersar.

A les darreries del segle XVIII destaca en Ramon Foguet i Forasté (1729-1794), canonge, erudit, bibliòfil i col·leccionista, que va aplegar una biblioteca de més de 4.000 volums elogiada pels seus contemporanis, junt amb un monetari, un gabinet d'història natural i ceràmiques. A la seva mort va cedir les col·leccions al convent dels franciscans amb l'objectiu que s'obris al públic, en horari de matí i tarda;³ però van ser destruïdes per les tropes del

1. Jaime VILLANUEVA, *Viaje literario a las Iglesias de España*. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851. Tom 19: p. 112-12 <<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ucm.5323119929&seq=9>> [Consulta:18 de gener de 2024].

2. Elena de ORTUETA, «Anticuarios, clérigos y eruditos en la Tarragona del siglo XVIII» dins de *Francesc Armanyà i Ramon Foguet La Il·lustració a Tarragona*. Tarragona : Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 2023; p. 83 < <https://llibres.urv.cat/index.php/purv/catalog/view/554/575/1261>>

3. De la Biblioteca del Canonge Foguet vegeu Jaume MASSÓ, «El canonge Ramon Foguet: arqueologia i col·leccionisme a la Tarragona il·lustrada» dins de *Francesc ARMANYÀ i Ramon*

mariscal Suchet a les darreries de juny del 1811⁴ i tan sols es van salvar uns 500 llibres conservats a la Biblioteca Provincial de Tarragona. El seu llegat va deixar empremta i l'any 1847 quan la biblioteca obria les seves portes al convent de Sant Francesc incorporà un retrat en la seva memòria.

Sens dubte el setge a la ciutat de Tarragona (maig i juny de 1811) va comportar una greu destrucció en el patrimoni bibliogràfic. Davant del perill una part de població acomodada i de clergues s'afanyaren a emigrar, sovint embarcant cap a Mallorca amb possessions materials, i entre aquestes els llibres.⁵ Les tropes franceses en la seva retirada l'agost de 1813 dinamitaren el Palau Arquebisbal, arrasant altre cop llibres i documents.⁶

Al camp, monestirs com Escaladei van patir l'entrada de tropes i l'embarcament dels seus béns, tot i que els foren retornats.⁷ El Seminari de Missions d'Escornalbou va estar actiu, els frares van baixar a predicar a Tarragona per assistir a la gentada que fugia de les tropes franceses.⁸ Poblet, sumit aquells anys en una crisi interna, i sense novicis des del 1807, es va abandonar des del 1810 fins al 1813, alguns frares, però, ja no hi retornaren. Lloc de pas de tropes franceses, es va ocupar i es van confiscar els seus béns; els frares van ocultar els més de 4.000 volums de la llibreria de Pere Antoni en amagatalls dins del monestir i els comissionats francesos en fer

FOGUET, *La Il·lustració a Tarragona*. Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 2023; <<https://llibres.urv.cat/index.php/purv/catalog/view/554/575/1261>> p. 53-72, i Jesús DOMÍNGUEZ BORDONA, «La biblioteca de Don Ramon Foguet, canónigo tarraconense (1725 [sic]-1794)». *Miscel·lània Puig i Cadafalch*, vol. I. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Històrics, 1951; 243-253.

4. Raymundo FERRER *Barcelona cautiva, ó sea Diario exacto de lo ocurrido en la misma ciudad mientras la oprimieron los Franceses, esto es, desde el 13 de Febrero de 1808 hasta el 28 de Mayo de 1814 Acompaña a los principios de cada mes una Idea del estado religiosa-politico-militar de Barcelona y Cataluña*. Vol. 3. Brusi, 1816.

5. «Els emigrats s'endugueren amb ells joies, diners, documents, llibres, etcètera. Els Castellarnau i els Montoliu, per exemple, salvaguardaren joies, diners, els arxius i les biblioteques, i més o menys feren el mateix els Vidal, els Queraltó i altres nobles», Salvador-J. ROVIRA I GÓMEZ, *Tarragona a la Guerra del Francès (1808-1813)*, Tarragona: Servei d'Arxiu i Documentació Municipal, 2011; p. 115, <<https://www.tarragona.cat/patrimoni/fons-documentals/arxiu-municipal-tarragona/fitxers/altres/quaderns/quaderns-de-larxiu-num.-6>> [Consulta: 29 de gener de 2024].

6. Manel GÜELL, Josep Maria GRAU PUJOL, «La crònica negra de la destrucció d'arxius a la demarcació de Tarragona» *Lligall*. *Revista Catalana d'Arxivística*, 31, 2001, p. 65-120.

7. Ezequiel GORT I JUANPERE, *Història de la cartoixa de Scala Dei*, p.38-49.

8. Josep MARTÍ MAYOR, «Escornalbou: collegio-seminario de misiones y de Propaganda Fide: 1686-1835», *Archivo Ibero-Americano*, vol. 42, núm. 165-168, p. 293-342.

els inventaris van trobar pocs llibres, abandonats, alguns destrossats i amb cobertes arrancades, llançats a terra.⁹

Durant el Trienni Liberal (1820-1823) la supressió de convents i monestirs obliga a desplaçar milers de religiosos i a clausurar centenars de convents. Calia localitzar i inventariar els llibres amb destí final a la Biblioteca de Corts; els rebutjats eren per les futures biblioteques provincials.¹⁰ No hi va haver inventaris per falta de temps, de personal preparat i per la inoperància burocràtica.

La ciutat de Tarragona aquests anys vivia un període de certa expansió; s'havia recuperat de les pèrdues demogràfiques i econòmiques de la guerra del Francès i tenia uns 8.000 habitants. El gener de 1822 va ser declarada capital de província i fou la darrera ciutat catalana que va continuar en mans dels constitucionalistes fins el 7 de novembre de 1823.¹¹ L'any 1822 coincidint amb la marxa del govern dels liberals moderats i l'esclat d'insurreccions arreu s'inicien els moviments: dominics, agustins i trinitaris són demanats com a llocs d'ensenyament en el cas dels agustins i trinitaris, amb l'Escola de Nàutica i Dibuix (segon pis dels trinitaris) i càtedres de segona classe (agustins). El gener de 1823 es reclama a l'Ajuntament que faci complir el decret de corts de supressió de convents.¹² Es prega als franciscans catedràtics que puguin acabar el curs, exigint-los que vesteixin els hàbits seglars, però no hi accedeixen. El convent dels caputxins es destina com a parròquia del nou Barri del Port i amb aquesta finalitat es crida als veïns per tal d'organitzar-la. No hi ha referències a les llibreries dels convents i és possible que les biblioteques arribessin ja molt minvades arran del setge de 1811.

Durant el Trienni l'Arquebisbat i el Capítol de la Catedral van iniciar actuacions per recuperar l'art sacre procedent dels monestirs desamortitzats amb l'objectiu de substituir elements perduts a la catedral durant la invasió

9. Raymundo FERRER, *Barcelona cautiva*, p. 34-35 i Eduard TODA, *La destrucció de Poblet 1800-1900*, p. 36.

10. Ley de 25 de octubre de 1820 de supresión de conventos y monasterios. (*Gazeta del Gobierno*, nº 123, 29 de octubre de 1820), art. 27 <<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1820/123/CO0544-00544.pdf>> [Consulta: 29 de gener de 2024].

11. Sofia MATA DE LA CRUZ, «Actuaciones del cabildo de la catedral de Tarragona en el trienio liberal (1820-1823). Pérdida, salvaguarda y recuperación del patrimonio artístico de la catedral y los monasterios de Scala Dei y Poblet», *e-artDocuments: revista sobre colleccions i colleccionistes*, Vol. 4, 2011, núm. 14, p. 23 <https://www.raco.cat/index.php/e-art/art/jicle/view/245396> [Consulta: 29 de gener de 2024].

12. Arxiu Històric Municipal. Actes. 1823, gener, full 53, recte.

Portal de Sant Francesc. Foto Fritz. Col·lecció Rafael Vidal Ragazzon.

napoleònica. El canonge Cañellas va anar a la Cartoixa per recuperar la Bíblia Sacra amb inicials miniades amb éssers fantàstics, i els onze volums de la Bíblia Glossada datats el segle XIV van ingressar a la Biblioteca del Seminari, on encara es conserven. El cartoixans van retornar a l'estiu de 1823 a una cartoixa desolada perquè els habitants de pobles veïns havien aprofitat per agafar mobles, llibres, plata o tot allò que es pogués transportar.¹³

S'abandonaren també Santes Creus i Escornalbou, aquest darrer reiteradament acusat, junt amb Poblet, de ser focus instigador de l'absolutisme;¹⁴ a la ciutat de Tarragona les actes municipals de febrer de 1823 recullen la imperiosa necessitat d'embarcar a deu frares d'Escornalbou i Poblet (franciscans i bernats) considerats sospitosos perquè divagaven pels pobles de la contornada.¹⁵ En menys d'un any, a la tardor de 1823 retornaren als

13. Ezequiel GORT I JOANPERE, *Història de la cartoixa de Scala Dei*, p. 40.

14. *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Palma*, núm. 63, 2 de junio de 1822 ; p. 1.

15. «convé per tots els mitjans possibles que s'embarquin els frares posant ma de qualsevol fons, per sagrat que sigui [...] En vista del que s'ha acordat que els frares s'embarquin cap a Mallorca comissionant per tractar amb un patró que marxi xap a aquesta illa.» AMT Actes, P. 70 i 70 vers.

convents. D'Escornalbou Eduard Toda documenta que els frares van ocultar els llibres que no van poder traslladar degut al seu pes.¹⁶

Poblet, com altres monestirs es trobava en moments de decadència, lluites internes i falta de vocacions. Vargas Ponce, diputat de Corts, el 25 de setembre de 1820 fa referència a la biblioteca del monestir i ho fa de forma efusiva quan parla de la biblioteca de Pere Antoni d'Aragó,¹⁷ però retrata un estat d'abandonament: feia tres anys que no s'obria, fet que fa extensiu a les biblioteques monàstiques en general; assenyalava que li va costar fer la visita, i suposa que el motiu era que el bibliotecari no sabia llatí. El 15 de novembre de 1822 els monjos que hi quedaven abandonaren el convent; l'autoritat civil actuà ràpidament, mana tancar portes i trasllada a Tarragona els béns mobles de valor com la Biblioteca de Pere Antoni d'Aragó. En desconeixem, però, els detalls del trasllat i del dipòsit temporal on va anar a parar. En els saquejos d'aquests temps no es van trobar pràcticament llibres ja que una bona part els havien ocultat els monjos. Possiblement aquestes ocultacions van donar lloc a la llegenda dels tresors de Poblet que tant afectaran el patrimoni del monestir.¹⁸

2. Les desamortitzacions en temps de guerra i l'arribada de llibres (1835-1843)

Les desamortitzacions són un fenomen lligat als corrents liberals. Després del Trienni (1820-1823) es reprenen amb Toreno i Mendizábal (1835 -1837) amb el resultat de la supressió definitiva de les ordes monàstiques i l'amortització dels seus béns en benefici de l'Estat. La mort de Ferran VII el 1833 amb la regència de Maria Cristina va comportar aixecaments absolutistes i la primera guerra carlina coneguda a Catalunya com la Guerra dels Set Anys, que s'allargà fins al juliol de 1840. Una guerra civil que colpí espe-

16. Eduard TODA I GÜELL, *Història d'Escornalbou*, 1926 ; p. 249-256.

17. «la primera alhaja de la nació, en su classe, por su materia y fora està en Poblet, que es una biblioteca que fué de un cardenal, hijo natural del Arzobispo de Zaragoza, que lo era bastardo de Fernando el Católico. Esta biblioteca consta de 25 estantes de ébano y demás de tres vares de alto con cristales amolados y dentro como 4.000 volúmenes, cuyo índice poseo, todos encuadernados en tafilete, y tan apociables muchos , como quiera que habiendo muerto tal cardenal a mediados del siglo XVI, todos son ediciones anteriores y solo per ellas son de mucho aprecio», *Diario de Cortes*, 25 de septiembre de 1820, núm. 83, p. 1225.

18. Joan MENCHON I BES, «Un manuscrit de Bonaventura Hernández Sanahuja sobre Poblet a la Real Academia de la Historia de Madrid (1862)» *Aplec de treballs*, 32, 2014, p. 229-257 < <https://core.ac.uk/download/pdf/38978928.pdf> > [Consulta:29 de gener de 2024].

cialment les zones rurals i on el sentiment anticlerical i el malestar social van desbordar lleis i decrets. La crema de convents (juliol 1835) fou el seu punt àlgid amb el rerefons d'una església decadent, minvada i amb lluites internes.

A la vila de Reus, el 22 de juliol de 1835, al voltant d'un centenar de persones va cremar dos convents, el dels franciscans i el dels carmelites descalços i van morir 22 frares, fets que es propagaren a altres indrets com Alcover, la Selva del Camp, Valls, Riudoms, Poblet o Escaladei. A Reus l'epidèmia de còlera havia fet més de 600 víctimes i popularment s'establí un vincle entre els frares i el còlera acusant-los de l'enverinament de les fonts d'aigua; s'havia consolidat la idea que la guerra la sustentaven els frares. El convent dels franciscans a Reus tenia fama de faccions per les seves predicacions junt amb el Seminari d'Escornalbou i en cremaren l'edifici junt amb la biblioteca. L'historiador Eduard Toda afirma que se salvaren pocs llibres d'una biblioteca d'uns sis mil volums.¹⁹ Els que van escapar de les flames, seguint al mateix autor, els van recollir joves reusencs que l'any 1842 van formar una biblioteca a la *Societat de recreo i instrucció*. Més endavant el govern conservador la va fer tancar i va manar enviar els llibres a la biblioteca provincial, però no n'hi arribà ni un.²⁰ Altres llibres manuscrits, llibres de cor i antifonaris en pergamí es van vendre el 1839 a Alfons Solanes, comprador de fulls sense cobertes perquè aquestes pesaven massa, al preu de 20 rals l'arrova, que es destinaren a fer timbals per la milícia.²¹

A la ciutat de Tarragona s'afanyaren i només tres dies després de la publicació del Reial Decret de 25 de juliol de 1835 de supressió dels convents, a la sessió de l'Ajuntament s'informà que s'havia expedit passaport als religiosos dels convents de la capital cap als punts que havien sol·licitat traslladar-se amb motiu de les circumstàncies.²² Des del Govern civil es demanà a l'Ajuntament que es fes càrrec dels inventaris i de la custòdia, que malgrat

19. «en la sala de la biblioteca, corresponent al lloc on anys més tard s'habilità el saló de visites es calà foc i prengué pels prestatges de fusta fins a les bigues i cairats del sostre que s'enfonsaren amb fracàs, potser això contribuint a la salvació dels pocs llibres que cobrí la runa, i dels pocs llocs que se salvaren foren el rebost i el celler perquè els exaltats volgueren menjar i beure i endur-se les provisions.» Eduard TODA I GÜELL, *Los convents de Reus i sa destrucció el 1835*. Reus : Revista del Centre de Lectura, 1930, P. 50.

20. *Ibidem*, p 91.

21. *Ibidem*, p. 94-96.

22. Arxiu Històric Municipal de Tarragona, Actes. 1835, Folis 112 vers i 113.

no estar-hi d'acord, ho van fer.²³ Calia anar ràpid per tancar els convents i procedir als inventaris dels béns. Ben aviat, el 7 d'agost arribaren centenars de persones de Reus i dels pobles veïns, que junt amb els de Tarragona van recórrer els carrers, però els convents de Tarragona estaven ja tancats i en mans del govern; els llibres i objectes artístics es trobaven en procés d'inventari que finalitzaria el 20 d'octubre. Part d'aquests béns eren, però, a les cases particulars: el ban del 31 de juliol demanava la seva devolució i a l'agost l'Ajuntament exigia que es retornessin immediatament a l'agutzil.²⁴ A final de 1835 els efectes que s'havien pogut recollir havien passat a la Intendència.

A Poblet segons ens explica l'historiador Agustí Altisent durant la primavera i estiu del 1835 van ser amenaçats repetides vegades, i després de la crema de convents els frares van vendre el poc que tenien i es van dispersar; fou aleshores quan alguns homes de Vimbodí van calar foc a la biblioteca.²⁵ Des de l'abandonament l'espoli va ser sistemàtic, més amb la possibilitat de vendre llibres (o restes) als antiquaris.²⁶ Als anys cinquanta ja hi intervinen compradors especialitzats, antiquaris o llibreters de vell.

A Santes Creus a finals de l'estiu de 1835 el darrer capítol de la comunitat decidí que cadascú anés on li semblés pensant que seria una exclaustració temporal i es van repartir els diners. Segons Fort i Cogul, alguns s'allistaren a les files dels carlistes i només un a la dels liberals; el monestir va quedar abandonat fins al 1843 i va patir furts sistemàtics que el convertiren en un magatzem que servia als rapinyaires.²⁷

A Escaladei la fugida dels monjos va permetre a la gent dels pobles entrar i saquejar el monestir. Ezequiel Gort dona la referència d'un testimoni coetani que afirma que pocs dies després, el 2 d'agost, la cartoixa cremava i molta gent es dedicava a espoliar-la: *lo més segur que tot lo priorat anava a carregar allí que diu que semblava un vespé*. Pere Anguera cita als veïns de la vila de Porrera, amb marcat caire liberal, com a causants d'un espoli que va

23. Arxiu Històric Municipal de Tarragona, Actes. 1835, Folis 112 vers i 113.

24. Arxiu Històric Municipal de Tarragona, Actes. 1835, Fol. 112 vers i 113 ; Fol. 117.

25. Eduard TODA I GÜELL, *La destrucció de Poblet* [Poblet] : Monestir de Poblet, 1935 Sant Boi de Llobregat (Pompeu Vidal) p. 166.

26. Agustí ALTISENT, *Història de Poblet*. Poblet : Abadia de Poblet, 2014, p. 726-732.

27. Eufemià FORT I COGUL, *Santes Creus, de l'exclaustració ençà: la gestió dels organismes que n'han tingut tutela*. Santes Creus : Fundació Roger de Belfort, 1972, p. 26.

durar dies i va deixar el monestir totalment arruïnat, malgrat que el batlle va mirar d'impedir-ho.²⁸

Els franciscans d'Escornalbou el van abandonar al veure les columnes de fum dels convents de Reus, tement per la seva vida.²⁹ El dia 25 de juliol, sortiren en dues o tres colles, una es dirigí cap Alforja, Lleida i França. Un frare va ser assassinat a Alcover i altres s'escamparen i retornaren a les seves cases després de les primeres persecucions perquè la majoria eren de la contornada. Segons Eduard Toda el guardià va aprofitar per salvar el que va poder, mobles i efectes. Poc després, el 4 de desembre l'incendià una companyia de soldats liberals.

A finals de l'any 1835 es pot assegurar que bona part del patrimoni de l'església regular estava ja en mans de l'Estat per fer front al deute públic. El pas següent fou l'articulació de mesures concretes com les del *Real Decreto del Ministerio de Gracia y Justicia de 9 de marzo de 1836*³⁰ on tractava de la formació de biblioteques provincials i obria la porta a exclaustrats cèlebres per la seva erudició i talent hi fossin col·locats. Serà el cas de la Biblioteca Provincial de Tarragona, però deu anys més tard.³¹

El patrimoni bibliogràfic, dispersat i proper als monestirs, costava de recuperar; els comissionats d'amortització, en general, van separar i guardar els llibres. Sembla que a Reus quedà força destruït i a Tarragona a finals de 1835 el que quedava s'havia traslladat als dipòsits de la Intendència. La guerra impedia trasllats pels camins, un exemple de la situació va ser el maig de 1836 quan una columna del corregiment de Tarragona va perseguir una facció i la va dispersar matant 50 homes, decomissant 26 armes,

28. Ezequiel GORT I JUANPERE, *Història de la cartoixa de Scala Dei* Reus : Fundació d'Història i Art Roger de Belfort, 1991, p. 416.

29. Eduard TODA I GÜELL, *Història d'Escornalbou*, p. 259-264.

30. *Gaceta de Madrid*, 10 de marzo de 1836 < <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1836/444/A00001-00003.pdf> > [Consulta: 27 de gener de 2024].

31. «los archivos, cuadros, libros y demás objetos pertenecientes a los institutos de ciencias y artes» que se aplicarán a «las bibliotecas provinciales, museos, academias y demás establecimientos de instrucción pública».555 Los religiosos podían llevarse consigo los libros, muebles y ropas de uso particular.556 Entre otros posibles destinos y ocupaciones futuras, se abría la puerta a que aquellos exclaustrados y secularizados «célebres por su erudición y talentos» pudieran «ser colocados en las bibliotecas públicas existentes, o que en adelante se establecieren». Real Orden, de 24 de marzo de 1836, del Ministerio de Gracia y Justicia, relativo a los regulares de ambos sexos (*Gaceta de Madrid* n° 460, 26 de març de 1836), Art. 51. < <https://www.boe.es/gazeta/dias/1836/03/26/pdfs/GMD-1836-460.pdf> > [Consulta: 27 de gener de 2024].

una mula i un morral amb quatre llibres. Entre els presos es remarcava que un havia sigut frare.³² En aquest context, a mitjans de 1836 l'ordre per la formació de biblioteques provincials era ferma, les comissions civils que havien de fer la feina estaven actives, però els llibres i objectes artístics no havien arribat a Tarragona; part del que s'havia salvat estava concentrat en dos punts, Reus i Valls, altra part en mans de comandants d'armes o en cases particulars, tots pendents dels inventaris. Calien 2.000 rals per la conducció de llibres a Tarragona i ningú se'n feia càrrec. L'Acadèmia de San Fernando, que dirigia aquestes operacions, demanà a la Intendència de Tarragona que avancés els diners, però passava el temps i a la capital no arribaven ni diners ni llibres.

Mentrestant, a Santes Creus l'any 1836³³ la Comissió va fer traslladar al Pont d'Armentera 1.200 volums sota la tutela de l'alcalde; aquest va demanar a la Comissió Científica i Artística que els recollissin, ja que s'amuntegaven i es deterioraven; se n'havien afegit 1.638 més de la vídua de Joan Bardina també provinents de Santes Creus. No es traslladaren, però, fins a l'any 1840.

Jacint Pla, comissionat encarregat d'Escornalbou, havia de separar els llibres i objectes artístics i entregar-los a la Comissió d'arxius, biblioteques i objectes artístics de Tarragona; va escorcollar el Seminari i recollí baguls i fardells amagats entre les parets amb casulles, robes i llibres, ocultats pels frares. Una altra part van fer cap a les 'cases amigues' dels pobles dels voltants; coixineres descrites amb *llibres molt bons, i enquadernats a la francesa*. El problema era la falta de diners per la conducció a Tarragona; s'apuntà la venda de llibres; no sabem com, però a finals del 1836 els llibres de cor van arribar a la catedral i els altres formarien part de la biblioteca provincial.³⁴

Des de Madrid es volien renovar les comissions: la Reial Ordre de 27 de maig de 1837 establia *Comissions Científiques i Artístiques* a les capitals de província, amb més competències, més clares i més dotades de recursos perquè tenien la possibilitat de vendre en subhasta pública les obres que no consideressin suficientment valuoses per ser conservades; els guanys havien de ser aplicats als inventaris, al trasllat dels llibres i a la formació de biblioteques. Calia trobar persones que per la seva intel·ligència i integritat poguessin fer els inventaris classificant els objectes dels convents suprimits

32. Arxiu de la Diputació de Tarragona. Actes 1836. Maig ; p. 2.

33. Eufemià FORT I COGUL, *Santes Creus, de l'exclaustració ençà: la gestió dels organismes que n'han tingut tutela*, p. 26.

34. Eduard TODA I GÜELL, *Història d'Escornalbou*, p. 263-278.

que des de *‘tiempo ha’* no s’havien traslladat per falta de mitjans. Un any més tard, a mitjan 1838, s’estava al mateix punt, tal com manifestava el cap polític Francisco Alejandro Fernández. En una sentida carta adreçada a l’Acadèmia de San Fernando demanava més poders, una autorització àmplia, i que el deixessin fer: havia provat de convèncer a les comissions, de salvar obstacles per fer una biblioteca traslladant els llibres, però ara l’informen que tampoc hi havia cap local disponible. Dolgut, afirma que les juntes i les comissions i els seus homes vetllen més pels seus interessos particulars, especialment a províncies. Entretant els objectes desapareixen sucumbint a la pols dels magatzems.

Per altra part, no surten aquestes persones intel·ligents que han de fer els inventaris per patriotisme i sense res a canvi. Per avançar a Tarragona, l’Acadèmia de San Fernando encomana a la Societat d’Amics del País reunir els fons que van arribant; als comptes del 1841 consten despeses per recollir llibres a la sagristia del convent de Sant Domènec; per clavar i desclavar els caixons; també es fa inventari i es blanqueja la sala de la llibreria. La Biblioteca, que ha de ser finançada per la Diputació i l’Ajuntament no arriba i l’any 1842 el govern central la torna a reclamar.³⁵

3. La formació de la Biblioteca i les primeres etapes: del convent de Sant Francesc al Palau de la Diputació (1845-1899)

L’any 1844 es renova altre cop l’administració central, es crea una Comissió Central de Monuments i altres de provincials. La Central ha d’impulsar i regularitzar els treballs de les comissions provincials, i sobretot recuperar allò que fos encara possible. Les provincials es van dividir en tres seccions: arxius i biblioteques, havien de localitzar còdexs, manuscrits, llibres i documents destinats a les biblioteques públiques provincials. La segona secció era la de pintura i escultura, i la tercera d’arqueologia i arquitectura.

La Comissió provincial de Tarragona fou la primera de Catalunya en formar-se, es constituí el dia 10 d’agost. Donant compliment a la Reial Ordre de 13 de juny es reuní el setembre, però no hi tornà fins al març de 1845 amb el canvi del cap polític, en Francisco Belza. En foren membres Ivo de la Cortina, Josep M. Torres, Joan Francesc Albiñana, Joaquín Berenguer, Josep Criviller i Domingo Teiling, persones preparades i de reconegut prestigi. Ivo de la Cortina a la sessió de maig de 1845 informà que al monestir de

35. Arxiu Històric Municipal de Tarragona. Fons de l’Acadèmia Nàutica i Dibuix [papers solts, sense numerar].

Santes Creus s'havien arrancat portes i s'extreien llibres, pintures i objectes preciosos, respectats fins llavors. Es reclamaren mesures a la Comissió que decidí responsabilitzar als pobles més propers de la conservació, junt amb els intendents.

Calia fer les biblioteques i confegir els inventaris de tot allò que es recollís fent-los arribar a la Comissió central, qui intensificà les ordres en aquest sentit. A Tarragona l'any 1845 la Biblioteca encara no existia, el que hi havia eren muntanyes de llibres, uns 4.000 procedents dels convents suprimits al Pallol, a l'Acadèmia de Belles Arts-Societat Econòmica. Francisco Belza, president de la comissió i cap polític, afirmava que quasi tots els llibres eren de teologia eclesiàstica, sense ordre ni classificació, que en la seva major part estaven truncats pels saquejos que va patir la província. No hi havia recursos de cap espècie i, per tant, no es podia remetre l'inventari ni avançar els índexs, no es donava l'abast amb tantes arribades de llibres; els llibres, però, no es venien. L'any 1846 es produeixen dues recuperacions més: una de 428 volums procedents de Montblanc, de la Biblioteca del virrei Pere Antoni d'Aragó. La segona, del monestir de Santes Creus, quatre carretades de llibres conduïts des de Vila-rodona.

La Comissió Central a finals del mes de juliol de 1846 celebrà que a Tarragona hagués augmentat 4.000 llibres i encoratjà els treballs d'identificació, afirmant que la Biblioteca seria una de les més riques de la nació. El 28 de juliol es nomenà bibliotecari a Joaquin Caballero, prevere, i ex-frare franciscà exclausturat, coneixedor de la bibliografia eclesiàstica. Professor de religió, era home de gran cultura i estava disposat a fer front als 10.000 volums amuntegats a la Plaça Pallol; els col·locà en prestatges preservant-los de la humitat que els afectava, els separà per completar les obres i trobar matèries. El desembre de 1846 ho explicà a l'informe a la Comissió central, qui l'animà a confegir els índexs al més aviat possible.³⁶

Per altra part, la formació de la biblioteca provincial estava lligada a l'Institut d'Ensenyament Secundari i el seu director consta també com a director de la Biblioteca. La implementació del nou pla d'estudis 1845/1846 especificà que «sigui quina sigui la naturalesa de l'establiment, hi hauria una biblioteca i un arxiu; on hi hagués universitat o institut, la biblioteca provincial s'hi afegiria i s'augmentarien tots els llibres que es poguessin aplegar dels que van pertànyer als suprimits convents». Finalment, el 14 de gener de 1847 la Biblioteca provincial obrí al públic. En donà també notícia

36. Archivo de la Real Academia de San Fernando. Gener de 1847. [Correspondència. Esborranys sense numerar].

Biblioteca Pere Antoni d'Aragó.

a la *Gazeta de Madrid* el 28 de febrer de 1847 que remarcava la importància de reunir 9.000 volums de riqueses literàries que formaven part de les biblioteques de monestirs i convents, molt afectades per la destrucció de 1835.³⁷

Francisco Belza, cap polític, definia les biblioteques com a grans vehicles d'instrucció pública i mitjans auxiliars d'ensenyament, que s'obriria als estudiosos de totes classes de la societat, en horari de matí i tarda, de deu a dotze del matí i de tres a quatre i mitja de la tarda. La descrivia dividida en varies seccions: filosofia antiga amb tots els estudis clàssics, morals i físico-matemàtics, teologia, jurisprudència, dret canònic, història eclesiàstica, història profana, arqueologia, oradors sagrats i bíblics, sants pares grecs i llatins i manuscrits del segle XII. Calia augmentar-la amb obres modernes d'història, literatura, administració, dret públic, física, química, història natural i tractats internacionals. Es reconeixen les mancances i la poca adequació a la instrucció pública, però per altra part no es volia endarrerir la seva obertura. Ell no havia defallit i havia aconseguit engegar la Biblioteca, ajudat per Josep Aleu i per l'eclesiàstic Joaquín Caballero; en repassà les procedències: *Poblet i Scala-Dei, dels convents de Sant Francesc, Escornalbou, Sant Domènec i Descalços d'aquesta ciutat, dels Mínims i Descalços de Valls i dels Recol·lectes d'Alcover, i particularment del ric llegat de llibres que va fer generosament el difunt Sr. Foguet, canonge de la Metropolitana Església, i el retrat*

37. *Gazeta de Madrid*, núm. 4519, 1847, 28 de febrer <<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1847/4519/A00001-00001.pdf>> [Consulta: 28 de gener de 2024].

del qual està a la mateixa biblioteca per la veneració de tots els concurrents.³⁸ Ramon Foguet (1729-1794), llegà la seva important biblioteca als franciscans perquè s'obris al públic.

El bibliotecari Joaquín Caballero tenia encara per davant una feina ingent amb pocs recursos. El 1847 la Comissió recuperà dos atles il·lustrats que Salvador Brocà va donar a Poblet, arribà des de l'Espluga un caixó amb altres quinze llibres de Pere Antoni d'Aragó, també es documentà la venda d'alguns llibres a Barcelona i altres que se separaren per enviar a Madrid responent a la circular del govern per fer una biblioteca militar, i Joaquín Caballero en separà 16.

En aquest període les biblioteques provincials estaven finançades amb fons de la Diputació provincial, inclòs el sou del bibliotecari. A nivell professional l'any 1858 es creà un cos de bibliotecaris i arxivers, una Junta directiva i reglaments de servei per les biblioteques. Se'ls demanà aplegar un exemplar de les històries de pobles, ciutats, esglésies i santuaris de la província, actuals i antigues.³⁹

A la ciutat de Tarragona la biblioteca era encara a l'ex-convent de Sant Francesc i l'octubre de 1859 estava tancada. El seu director comunicava al govern de Madrid el seu mal estat, calien obres per tal d'habilitar-la, tal com estava no es podia obrir al públic, havia quedat tancada entre el cor de l'església i l'oficina de recaptació de consums i eren necessaris més de 60.000 rals. La Direcció General d'Instrucció Pública a mitjan 1860 envià a la inspecció d'arxius i biblioteques de la zona de Llevant que va concloure que l'import de les obres era massa elevat i calia buscar un altre lloc. La Diputació en aquells moments tenia un edifici en construcció, l'antic convent de Sant Domènec a la plaça de la Font, i n'habilitaria un espai encara que quedés separada de l'Institut de segon ensenyament. S'inclouria també el Museu provincial.⁴⁰

El 13 d'abril de 1872 una visita del governador civil donà testimoni que tant la Biblioteca com el Museu estaven ja instal·lats, ordenats i ben classificats,⁴¹ tot i que els recursos seguien sent escassos. Joaquín Caballero, el seu director, remarcà el mal estat dels fons, la necessitat de restituir-ne obres,

38. Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona. *Butlletí Oficial de la Província*. Circular 37, Registre 144 (1845, 17 de febrer).

39. *Butlletí Oficial de la Província de Tarragona*, 11 de juliol de 1859.

40. *Gazeta de Madrid*, 21 de març de 1867 <<https://www.boe.es/gazeta/dias/1867/03/21/pdfs/GMD-1867-80.pdf>> [Consulta: 25 de gener de 2024].

41. *El Tarraconense*, 13 d'abril de 1873.

de completar col·leccions i adquirir-ne de noves. El pressupost de la Diputació provincial incloïa algunes adquisicions, però la més important era a càrrec del Ministeri de Foment o d'Instrucció Pública que anaven enviant caixons amb obres de diverses classes. Joaquín Caballero durant dècades era l'única persona de plantilla que havia de catalogar i compaginar la feina amb el manteniment: l'any 1882 descrivia que havia d'extraure els volums dels prestatges per ventilar-los i que perdessin la humitat arran de la inundació d'una de les sales deguda a un fort aiguat⁴². Per altra part, aquests anys visiten la Biblioteca poc més d'un miler de persones l'any.

En una visita d'inspecció l'any 1883, sabedors de la seva importància, s'ordenaren posar el focus en la revisió i el recompte de còdex manuscrits, en vitella i paper, en els cartularis, diplomes i incunables, tasca que Joaquín Caballero continuà l'any següent buscant també dades relatives a Poblet i Santes Creus. Poc després, l'agost de 1884 se li reconeixia dins de l'escalafó del Cos de Facultatius la categoria d'ajudant. Fèlix Rozanski, humanista i bibliògraf que havia ocupat fins a l'any 1884 la plaça de bibliotecari a l'Escolial, en la seva darrera etapa a Tarragona com a canonge de la Catedral, descrivia la Biblioteca provincial formada per les restes teològiques dels convents suprimits i que no tenia ni tan sols *l'Espanya Sagrada* d'Enrique Flórez, del 1747.⁴³ En aquesta època d'auge d'estudis bibliogràfics arriba a Tarragona el bibliògraf austríac Rudolf Beer⁴⁴, director de la Biblioteca imperial de Viena, per estudiar els manuscrits i llibres anteriors al segle XVI; el novembre de 1886 una vegada ha acabat, agraeix a Joaquín Caballero les seves atencions.

Un any més tard, el novembre de 1887, moria amb 87 anys en Joaquín Caballero qui havia estat també professor de l'Escola Normal i de l'Institut de segon ensenyament, a més de ser un notable orador dedicat a la predicació a la ciutat i al Camp. Altre cop la Biblioteca va estar tancada un temps esperant substitut; Antoni Anton Pijuan ocupà la plaça el darrer trimestre de 1888; llavors la biblioteca amb 12.300 volums quedava petita, i es començà a plantejar la necessitat d'un local més gran; el nou bibliotecari l'any 1889 es queixava de què era l'únic treballador de la casa i introduí un aspecte preocupant, el

42. *Memoria de Caballero* (1865) de l'Arxiu de la Junta (BNE, Arxiu 119/6)

43. Gabriela MAKOWIECKA, *Félix Rozanski: un bibliotecario polaco en la Real de El Escorial entre 1875 y 1884*; p. 34 <<https://docta.ucm.es/rest/api/core/bitstreams/3a5c9db6-48fb-444b-8674-89af2e85ef7/content>> [consulta: 27 de gener de 2024].

44. Publicà diversos estudis de manuscrits hispànics (*Lex Romana Wisigothorum* de Lleó, 1887; *Hand-schriftenschatz Spaniens*, 'Tresors manuscrits d'Espanya', 1894)

dels robatoris: les dues sales de la Biblioteca configuraven un angle recte i per entrar a la segona calia deixar la primera sense vigilància i, per tant, era ben fàcil robar els llibres; per evitar-ho Antoni Anton demanà urgentment un porter. Poc després, l'agost de 1890 s'incorporà també Fermín Villarroya com a auxiliar, fins al seu trasllat a Girona l'any 1892. Una altra tema del tot inquietant eren les arnes que llavors feien estralls als llibres, amb obres desfetes; es reclamaven intervencions urgents i una neteja a fons.

La situació de la Biblioteca amb la marxa de Fermín Villarroya no faria més que empitjorar. El 1893 Antoni Anton Pijuan demanava 500 pessetes per poder completar la bibliografia local, conscient de la situació econòmica del municipi deixaria les de gran cost per una època en què hi hagués més recursos.⁴⁵ Per altra banda, el Museu arqueològic estava sense direcció de feia temps i mentre no es resolía es demanà al director de la Biblioteca Antoni Anton Pijuan que n'ocupés la direcció. No fou així perquè demanà el trasllat a Salamanca. Aquesta era una constatació més que el destí de Tarragona en el marc del cos facultatiu era un lloc de pas, fet que implicava períodes sense personal i la falta de continuïtat en els projectes. Altra vegada, el 1895 estava temporalment tancada sense bibliotecari, el mes d'agost el bibliotecari, llavors en Manuel Fernández Irlés era de vacances i sense substituït. Poc després aquest també es traslladava a Madrid.

L'any 1897 la Biblioteca provincial tenia un nou bibliotecari en Josep Sastachs i Costas, que hi romandria fins al seu trasllat l'any 1901; va fer obres de millora al local, als prestatges, i a nivell professional va introduir la classificació Brunet, i en va regular l'ús. Abans de tancar per obres es demanà la devolució de les obres sostretes; es reobrí l'octubre de 1898 i es feren visites guiades. Josep Sastachs també va escriure un breu manual *La responsabilidad del bibliotecario* imprès a Tarragona el 1898.⁴⁶

4. El segle XX fins a la Guerra Civil. Continuen reptes i dificultats (1900-1939)

Eduardo González Hurtebise fou director de la Biblioteca des de l'any 1901 fins al 1904, any que es traslladà a Osca, Girona i Barcelona, aquest darrer com a director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. A Tarragona va continuar amb la millora de la Biblioteca i va estudiar la impremta: l'any 1903 publicà

45. *Diari de Tarragona*, 7 d'abril de 1893.

46. Josep SASTACH, *La responsabilidad del bibliotecario*, Tarragona: Establecimiento Tip. Viuda e H. de Tort, 1898 <https://bibliotecadigital.jcyl.es/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=10073779> [Consulta: 29 de gener de 2024].

*El arte tipográfico en Tarragona durante los siglos xv y xvi.*⁴⁷ Lloat per la premsa de l'època va ser acadèmic de les Acadèmies de San Fernando, de la Historia a Madrid i de les Bones Lletres de Barcelona. El va succeir Lluís del Arco Muñoz a mitjans del 1904 i fins al 1911, qui va continuar les tasques de catalogació i va fer un catàleg de matèries; autor de nombroses publicacions d'història i geografia, una de les seves línies de treball va ser la premsa, l'any 1908 publicà *El Periodismo en Tarragona: Ensayo histórico bibliográfico*.⁴⁸ El 1906 va escriure una de les primeres guies: *Guía artística y monumental de Tarragona y su provincia*.⁴⁹ En aquells anys la Biblioteca disposava de 16.000 volums col·locats en dues sales; estava oberta de les nou a la una del migdia en horari d'hivern, i de les vuit fins a la una en horari d'estiu. Lluís del Arco feu difusió a través de la premsa perquè creia que la Biblioteca era poc coneguda i havia d'esdevenir una base cultural.

Durant la primera dècada de segle xx Tarragona s'apropava als 30.000 habitants i la vida cultural transcorria al voltant d'ateneus, teatre i música, amb certàmens literaris i conferències. En aquest context la premsa remarcava la incomoditat i la dificultat d'accés de l'única biblioteca, situada a les golfes de la Diputació, en un tercer pis, i amagada entre un laberint de corredors; es demanava el seu trasllat. Preocupava també la desaparició d'algunes peces importants, potser en altres èpoques? Alguna de les que es reclamà llavors al bibliòfil Marià Aguiló no es retornà perquè argumentà que eren del seu pare. A mitjan 1911 Luis del Arco va marxar de Tarragona a l'obtenir la càtedra de Geografia i Història de l'Institut de Castelló i va ser substituït per Amós Belmonte y Osuna qui estarà a Tarragona fins a l'any 1916 quan es traslladarà a la Facultat de Medicina de Madrid. De setembre de 1912 datava un projecte presentat a l'Estat per acollir el Museu i la Biblioteca de part de la Diputació, l'Ajuntament i la Comissió de Monuments, per fer front a la manca d'espai i a les males condicions; amb llibres i objectes amuntegats, no es podien col·locar ni les trameses semestrals de llibres del Ministeri ni les col·leccions de monedes o estàtues que es deterioraven al claustre. Pel nou emplaçament es proposà un terreny situat al passeig Pi i

47. Eduardo GONZÁLEZ HURTEBISE, "El arte tipográfico en Tarragona durante los siglos xv y xvi." *Butlletí Arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, núm. 12, 1902, p. 203-220, <<https://raco.cat/index.php/ButlletiArq/article/view/333756>> [Consulta: 24 de gener de 2024].

48. Lluís DEL ARCO MUÑOZ. *El Periodismo en Tarragona: Ensayo histórico bibliográfico*. Tarragona : Establ. Tip. de F. Arís e Hijo, 1908 <<https://archive.org/details/elperiodismoentaoarcouoft/page/20/mode/2up>> [Consulta: 29 de gener de 2024].

49. Lluís DEL ARCO MUÑOZ, *Guía artística y monumental de Tarragona y su provincia*, Tarragona: Tipografía Tarraconense, 1906.

Maragall (actual passeig de les Palmeres).⁵⁰ Els anys següents es reservaren pressupostos locals i provincials, a l'inici del 1922 una Reial ordre autoritzà la cessió dels terrenys, finalment quan semblava encarrilat el tema del nou edifici anà caient en l'oblit.

El juliol de 1916 després de la marxa d'Amós Belmonte arribà de director de la Biblioteca i de l'Arxiu d'Hisenda Francesc Ferrer i Roda provinent de la Biblioteca universitària de Saragossa, on retornarà l'any 1920. Eren els temps de l'obra de la Mancomunitat de Catalunya (1914-1923) i la modernització del país passava per l'obra cultural. En aquest context les biblioteques esdevenien un gran recurs al servei de tothom, amb la missió social d'educar la població i fer-la més culta, sense adoctrinar-la. A Tarragona es volia una biblioteca popular, hi havia el precedent de l'any 1893 quan l'Ajuntament n'acordà la formació sense resultat. L'opinió tarragonina reivindicava una biblioteca oberta les tardes, accessible a les persones treballadores perquè la provincial era considerada inútil, només aprofitada per pocs, mitja dotzena de capellans i alguns estudiants.⁵¹ A l'inici de 1923 la Mancomunitat manifestà la intenció de fer una biblioteca a la ciutat que havia de ser una biblioteca 'viva' diferent de la provincial de la qual ningú es recordava, sempre solitària a les golfes de la Diputació: *és que les hores son triades perquè ningú hi vagi, és que l'organització és arcaica, empalagosa i poc simpàtica, aquella biblioteca provincial, cosa tan morta i freda i com la província*.⁵² Per construir-la l'Ajuntament havia de posar el solar, i el que s'oferia, entre el Grup Saavedra i la Caserna de la Guàrdia civil, es va considerar poc centric pels Comissionats de la Generalitat; l'Ajuntament, però, no comprà cap altre solar o edifici.

Va ser durant la Dictadura de Primo de Rivera (setembre de 1923-gener de 1930) quan el 24 de març de 1926 el ple de la corporació municipal va acordar la creació de la Biblioteca popular tarragonina a càrrec de la Diputació, ben dotada, però que a falta de local compartí la seva ubicació amb la Biblioteca provincial fins a l'any 1930 (i els mateixos problemes d'accés, amb més de cinquanta escales). Els horaris de la Biblioteca provincial de 10 a 13 h, i els de la Popular de 10.30 a 13 h i de 17 a 20 h.

Aquests anys trobem al capdavant de la Biblioteca a Ángel del Arco Molinero (1862-1925), director també del Museu Arqueològic fins que va morir el febrer de 1925. Membre de múltiples corporacions, entre elles la Sociedad Hispánica de París, destacà per la seva tasca d'arqueòleg i pels seus treballs

50. *Diario de Tarragona*, 1912, 6 de novembre.

51. *Diari de Tarragona*, 1921, 11 de novembre.

52. *La Veu de Tarragona*, 1923, 24 de març.

Missale secundum consuetudinem ecclesiae Tarraconensis. Tarragona, 1499.

sobre la història de l'antiga universitat i la impremta a Tarragona. El succeí Ferran Valls i Taberner (1888-1942), historiador i arxiver que llavors estava al càrrec de l'Arxiu d'Hisenda i del Museu Arqueològic fins que l'any 1928 marxà al de la Corona d'Aragó; Joaquín María de Navascués i de Juan va estar-hi només un breu període, des de 1929 al 1930 abans de ser conservador del Museu Nacional Arqueològic d'Espanya. Breu també va ser el pas per Tarragona de Felip Mateu i Llopis (1930-1931) abans del seu destí al també Museu Nacional Arqueològic d'Espanya.

Durant la II República (1931-1936) arribà a la ciutat Juana Quílez Martí (1906-2004) i el març de 1931 agafà la direcció de la Biblioteca provincial. De la primera fornada de facultatius de la República, era el seu primer destí i va ser rebuda amb expectació, era dona i li corresponia també la direcció del Museu i ser membre de la Comissió de Monuments. Va romandre poc temps a la ciutat perquè el 1932 guanyà la plaça a la Facultat de Farmàcia a Madrid. Juana, però, va deixar una forta empremta pel seu treball entusiasta i la seva voluntat renovadora. Ben aviat trobà la premsa local com a gran aliada per conscienciar als ciutadans, denunciar la situació dels equipaments i buscar millores i solucions. És així com el mes d'octubre iniciava

una campanya exposant al *Diari de Tarragona* l'abandonament de la Biblioteca provincial, el mal estat dels seus fons desfets per *legions d'arnes* que els anaven destruint sense que ningú fes res. Manifestà que de seguir així desapareixerien en poc temps; ella no volia exigir responsabilitats concretes, i allò no era culpa de la Dictadura de Primo de Rivera perquè la incúria i la deixadesa eren de feia molts anys i ara no es podia continuar amb els braços plegats i la mirada impassible. Juana defensava la importància dels tresors bibliogràfics àmpliament estudiats, tenia el deure de denúncia amb voluntat de renovar els vells sistemes. Una de les seves mesures fou convidar alguns periodistes a la Biblioteca perquè de primera mà veiessin les fulles soltes, les relligadures trencades i els forats d'insectes i de rosegadors. Juana netejava full per full per salvar alguna cosa, deixant de fer la seva tasca bibliogràfica, feia referència a antics directors de cert prestigi que havien volgut combatre els corcs a cop de destrial, separant les parts atacades. Proposava una obra de salvament que volia que es fes de manera eficient i en el marc d'un nou model de biblioteca que fos modern. Es pronunciava sobre la necessitat del nou edifici projectat de feia dècades, però es fes o no es fes creia que calia millorar les condicions actuals. Ella, de forma immediata, necessitava només una estufa de desinfecció de llibres i un operari per la tasca de neteja manual. Els treballs arqueològics i bibliogràfics d'aquests mesos foren reconeguts també a finals del 1931 per l'Acadèmia de la Història. Tarragona es va doldre del seu trasllat a Madrid, on va impulsar la modernització de les biblioteques universitàries i més endavant l'Arxiu i Biblioteca de Guadalajara.⁵³ La seva trajectòria i entusiasme han inspirat recentment la publicació d'un llibre.⁵⁴

L'any 1932 arribà com a director de la Biblioteca i del Museu Arqueològic en Guillermo Gustavino (1904-1977) també en el seu primer destí i fins a l'any 1934. La Biblioteca seguia sent notícia a la premsa, llavors centrada en la baixa afluència de públic, pràcticament inexistent; l'any 1931 hi varen anar només 24 lectors. Menys que mai. Les causes, a parer del nou director, eren múltiples, la falta de llibres nous, l'accés i el local; a l'hivern hi mancava calefacció; tampoc es podia fer préstec. Haver de dividir la feina entre el Museu i la Biblioteca comportava importants retards en ambdós equips. Guillermo Gustavino insistia que per modernitzar el servei calien diners i projectes. Les reivindicacions ciutadanes continuaven fent èmfasi

53. *Diari de Tarragona*, 1931, 23 i 28 d'octubre.

54. Cristina GÁLLEGO RUBIO, *Juana Quílez Martí: archivera bibliotecaria (1906-2004)*, Guadalajara: Ayuntamiento de Guadalajara, 2022.

en l'accés deficient i en la necessitat del nou edifici; també en un horari del tot insuficient (de 9 a 13 h). L'any 1934 arribava també al seu primer destí José López de Toro (1897-1972) que romandria a Tarragona només fins al 1935 quan marxà a Granada; desplegà una brillant trajectòria: llatínia-traductor, bibliotecari-arxiver, escriptor i teòleg. A Tarragona publicà un llibre sobre la Biblioteca (1936)⁵⁵ i treballà els fons de Pere Antoni d'Aragó (1611-1690).

El clam pel mal estat de la Biblioteca i les seves col·leccions té el seu punt àlgid amb l'article del periodista i escriptor Carles Soldevila de gener de 1935 a *La Vanguardia*, i que reproduïx el *Diari de Tarragona*, a petició de l'investigador Ignacio Bauer qui veia amb desesperació com es perdien els llibres de la biblioteca de Pere Antoni d'Aragó devorats pels insectes, junt amb robatoris i furts d'erudits i col·leccionistes. L'articulista se'n fa ressò: *una barbàrie quieta, mansa, diferent de la que el 1835 va destruir Poblet, però que no és exclusiva de les biblioteques sinó que afecta altres camps i és un símptoma del mal estat i la deixadesa d'un país mancat d'entusiasme i d'ideals*.⁵⁶ La resposta es feia esperar poc, el 27 de gener el governador general de Catalunya llavors Manuel Portela Valladares ordenà que fossin trameses a Tarragona 1.500 pessetes destinades a la conservació dels llibres de la Biblioteca provincial. Desconeixem quan es va aplicar perquè José López de Toro el març de 1936 des de Granada, en una carta adreçada a Lluís de Salvador, director del *Diari de Tarragona*, assenyalava que la Biblioteca i el Museu no trobarien una solució local (Comissió de Monuments i Societat Arqueològica, entitats culturals locals o persones particulars) perquè el problema principal era que depenien d'altres instàncies, es queia amb la paradoxa que mentre es pagaven a preu d'or manuscrits i incunables, o es finançaven costoses excavacions, no es conservaven els propis, evidenciant una gran falta de voluntat.⁵⁷

A Catalunya l'any 1936, poc després de l'inici de la Guerra, Bonaventura Gassol, conseller de Cultura, va crear una Comissió del Patrimoni Artístic, Històric i Científic per dur a terme el salvament dels béns en perill de destrucció. Jordi Rubió, n'era el responsable de Biblioteques i informà que a Tarragona el Comitè de Confiscacions d'Obres Culturals, uns dies abans que caigués la ciutat, va treure de la Catedral els manuscrits, incunables i

55. JOSÉ LÓPEZ DE TORO, *Contribución al conocimiento de la Biblioteca Provincial de Tarragona*, Tarragona, F. Sugrañes, 1936.

56. *Diari de Tarragona*, 1935, 25 de gener.

57. JOSÉ LÓPEZ DE TORO, «La Biblioteca provincial de Tarragona en el tiempo y en el espacio», *La Cruz: diario católico*, 1935, 7 de desembre.

rars que hi eren dipositats en una capella perquè havia notat que s'hi florien i es traslladaren a Bescanó. Possiblement, es tractava de fons de la Biblioteca provincial.⁵⁸

5. La Dictadura 1939-1962, de la Casa Castellarnau a la Casa de Cultura

La ciutat de Tarragona s'ocupà el 15 de gener de 1939 i poc després s'organitzà el Patronato Provincial de Archivos, Bibliotecas y Museos per fer-se càrrec de la instal·lació de la Biblioteca provincial, però els llibres estaven escampats en dipòsits, calia recuperar-los i buscar un local. Lesmentat Patronat, que ha estat estudiat per Josep M. Grau Pujol i Jaume Massó⁵⁹, es reuní per primera vegada el 23 de novembre de 1939, presidit pel Governador Civil, amb el president de la Diputació, l'alcalde de la ciutat i onze vocals més. N'era el secretari en Samuel Ventura Solsona (1896-1972), responsable des del mes de febrer de tots els serveis del Cos Facultatiu d'Arxivers, Bibliotecaris i Arqueòlegs de Tarragona (Arxiu de la Delegació d'Hisenda, Biblioteca provincial, Museu Arqueològic i Museu Paleocristià) i de la delegació de SDPAN (Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional). Paradoxalment, Samuel Ventura va destacar per la seva bona feina a la Junta republicana de Castelló on es va salvar un important nombre d'obres d'art. Expedientat i depurat va ser sancionat amb el trasllat forçós a Tarragona. Va ser vocal i secretari del Patronato Provincial para el fomento de los Archivos, Bibliotecas y Museos Arqueológicos (1939-1945), vocal de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos (des de 1943) i membre de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense (des de 1950).

L'any 1939 en arribar a la ciutat expressà la seva preocupació per la situació del patrimoni i va informar de l'existència d'un gran dipòsit que es trobava al segon pis del Palau de l'Arquebisbat i d'un altre situat al mas Pol, al terme de Bescanó, prop de Girona, amb un enorme fons d'objectes i col·leccions procedents d'organismes oficials i també de particulars, amb la intenció de treure'ls a l'estranger, que van tornar a la ciutat el 3 de gener de 1940 en tres camions carregats de llibres i objectes artístics. Entre *els tresors*

58. Anna GUDAYOL, «El salvament de les biblioteques catalanes durant la Guerra Civil: Les "Notes" de Jordi Rubió.» *Estudis Romànics*, núm. 29 (2007) ; p. 233.

59. Josep M. GRAU PUJOL, «El Patronat Provincial per al Foment d'Arxius, Museus i Biblioteques de Tarragona (1939-1945).» *Lligall*, 22, 2004, p. 311-332 i Jaume MASSÓ CARBALLIDO, «Notes biobibliogràfiques sobre Samuel Ventura Solsona (1896-1972)», *Estudis de Constantí*, 27, 2011, p. 201-210.

Vestíbul de la Casa de Cultura. Finals dels anys seixanta.

arribats destacaren els onze volums de la Bíblia glossada i manuscrita que pertanyia a la Biblioteca del Seminari i també la col·lecció de manuscrits, incunables, documents en pergamí i un nombre important de volums de la Biblioteca de Pere Antoni d'Aragó, tots ells de la Biblioteca provincial.⁶⁰ Samuel Ventura repassà l'inventari de manuscrits i veié que en faltava un, el número 61 (*Les funeràlies dels Reis d'Aragó*) i s'assabentà que era a Poblet. En demanà la restitució a Eduard Toda, però no va ser així perquè argumentà que qui havia de decidir-ho era el Patronat del Monestir.

Un dels problemes més importants va ser la falta d'equipaments perquè alguns dels que hi havia com l'edifici d'Hisenda estaven en mal estat i la prioritat era buscar un lloc per la Biblioteca i l'Arxiu. Es va debatre en el marc del Patronat Provincial d'Arxius, Biblioteques i Museus la conveniència d'ubicar la Biblioteca i l'Arxiu a la Casa Castellarnau, bé per compra o per lloguer. Govern Civil, Diputació i Ajuntament van tractar quins serveis s'hi podien instal·lar: Biblioteca provincial, Biblioteca de la Diputació, l'Arxiu provincial, que encara s'havia d'organitzar. Calia també desallotjar el Palau arquebisbal per retornar-lo a l'Església. Finalment, s'optà pel lloguer i es demanà als propietaris que hi deixessin els mobles antics en dipòsit, per conservar un ambient de casa noble tarragonina. A finals del 1940 i el gener de 1941 es va fent el trasllat; els llibres, però, no es podien deixar en prestatges ben posats i s'amun-

60. *Diario de Tarragona*, 1940, 4 de gener.

tegaven a terra. Samuel Ventura es lamentà i confià que o bé l'Estat o alguna corporació local se'n pogués fer càrrec de forma urgent. Un altre problema encara més greu era el mal estat de les col·leccions que sumava noves plagues de xilòfags. Amb els llibres amuntegats i afectats per les plagues, el juliol de 1941 s'informava al Patronat d'una situació del tot desastrosa. Tot i amb això, la Biblioteca s'obrí al públic a la Casa Castellarnau el 2 de febrer de 1942 amb l'assistència de Pere Batlle: disposava de tres sales amb mobles moderns, una destinada a estudis, una segona a revistes i la tercera a sala infantil.⁶¹

L'any següent, a la junta del Patronat del 26 de març de 1942 s'incorporà Leonardo-Jesús Domínguez-Bordona com a director de la Biblioteca provincial i l'Arxiu d'Hisenda. Va arribar a la ciutat amb 52 anys després d'una carrera brillant, que el portà durant la II República a ser cap de manuscrits de la Biblioteca Nacional de Madrid i poc després, l'any 1931, director de la Biblioteca Reial, llavors Biblioteca de Palacio. També arribà a Tarragona després de patir una suspensió de sou, conseqüència de les represàlies del primer franquisme; la seva erudició i capacitat de treball li van permetre confeccionar una àmplia bibliografia amb més d'un centenar d'articles especialitzats en l'art de la miniatura, la bibliofília, la història de l'art o la bibliografia. A Tarragona seran importants les seves aportacions sobre els fons conservats a la Biblioteca provincial (manuscrits, incunables, Pere Antoni d'Aragó, entre d'altres), en bona part encara vigents. En Samuel Ventura deixà la direcció de la Biblioteca i es quedà amb els museus.

A mitjan 1942 Domínguez Bordona es lamentà, tal com havia fet el seu predecessor, que els llibres es van amuntegant a terra de la Casa Castellarnau (uns 20.000), sense poder-se ordenar ni numerar; tampoc es podien revisar els inventaris i posteriors catalogacions perquè s'havien extraviat la pràctica totalitat de fitxes antigues, per tant, no es podia donar informació als investigadors ni al públic. Aquesta situació no permetia tampoc airejar els llibres i alguns volums estaven del tot malmesos per les plagues i no es podrien salvar. Incunables, còdexs i manuscrits havien estat col·locats en les poques prestatgeries que hi havia, però encara els faltava lloc.

Al llarg de l'any 1943 des del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional s'insistia en la petició d'un ajut econòmic per construir prestatgeries i poder retirar els llibres amuntegats a terra de la Casa Castellarnau, cosa que es resoldria cap a finals d'any, amb noves prestatgeries i els llibres ja col·locats. Segons Josep M. Grau Pujol a la darrera Junta, l'abril de 1944, es tractà una vegada més la falta de mitjans personals i materials. Aquests

61. *Diario de Tarragona*, 1942, 22 de gener.

anys la Biblioteca provincial estava oberta al públic, amb conferències i altres actes, com el cicle sobre Arqueologia i art tarraconense a càrrec de Joan Serra i Vilaró.

L'any 1946 les Carmelites de la Vetlla (avinguda Navarra) iniciaren els tràmits per la construcció d'un col·legi residència a uns terrenys de la seva propietat, a l'actual carrer Fortuny, cantonada amb Gasòmetre, lloc de l'actual Biblioteca. L'obra s'inicià amb els arquitectes Josep M. Pujol de Barberà i Antoni Pujol Sevil i es feren treballs de demolició de la roca. Ben aviat, però, a l'abril de 1948 les Carmelites paralitzaren les obres i el posaren a la venda.

Als anys cinquanta des de la Diputació es projectà fer un Palau de la cultura seguint el model d'èxit de la ciutat de Girona, amb la Biblioteca Provincial i la Biblioteca Popular de la Diputació, l'Arxiu Històric Provincial, la Comissió Provincial de Monuments i l'Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV recentment creat (el 1952 amb la finalitat de fomentar, estimular i coordinar treballs d'investigació a les comarques meridionals de Catalunya).

És així com el març de 1953 s'aprovà pel Ple de la Diputació, es buscava més eficiència i també més comoditat cap als ciutadans. La compra la feia la Diputació qui després en faria una cessió a l'Estat per tal que fes l'obra, la Biblioteca Popular havia d'ocupar els baixos de l'edifici. Sembla que l'any 1955 es van fer les obres amb l'arquitecte Francesc Monravà i una primera part important fou l'adaptació d'allò construït que estava pensat com a convent, fet que ja va consumir bona part del pressupost. De mitjan 1957 datava el reglament del seu funcionament,⁶² però les obres s'allargaren. El director de la Biblioteca en Jesús Domínguez Bordona es jubilà el 6 de novembre de 1959 encara a la Casa Castellarnau, tot i que seguirà prestant servei amb caràcter honorari. Per cobrir la plaça vacant es destinava a Tarragona a Maria Nevado Vargas (17 de gener de 1961), però al cap de molt poc temps, el 17 de febrer va ser en Feliciano Conde Conde, director de l'Arxiu Històric Provincial de Tarragona, qui va rebre el nomenament com a director de la Biblioteca Provincial, que es traslladà l'any 1962 de forma definitiva a la Casa de Cultura de Tarragona. L'estiu del 1962, una magna exposició dedicada al Monestir de Poblet, amb peces bibliogràfiques, documentals i artístiques, volia ser l'inici de la seva activitat cultural.⁶³

62. ORDEN de 24 de julio de 1957 por la que se crea la Casa de Cultura de Tarragona y se aprueba su Reglamento. [en línia] <<https://www.boe.es/gazeta/dias/1958/01/06/pdfs/BOE-1958-5.pdf>> [Consulta: 29 de gener de 2024].

63. *Diario de Tarragona*, 1962, 14 d'agost.

◆ Bibliografia

- ALTISENT, Agustí, *Història de Poblet*, Poblet: Abadia de Poblet, 2014.
- ARCO MUÑOZ, Lluís del, *Guía artística y monumental de Tarragona y su provincia*, Tarragona: Tipografía Tarraconense, 1906.
- ARCO MUÑOZ, Lluís del, *El Periodismo en Tarragona: Ensayo histórico bibliográfico*, Tarragona : Establ. Tip. de F. Arís e Hijo, 1908.
- DOMÍNGUEZ BORDONA, Jesús, «La biblioteca de Don Ramon Foguet, canónigo tarraconense (1725 [sic]-1794)», *Miscel·lània Puig i Cadafalch*, vol. I. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Històrics, 1951.
- FERRER, Raymundo, *Barcelona cautiva, ó sea Diario exacto de lo ocurrido en la misma ciudad mientras la oprimieron los Franceses, esto es, desde el 13 de Febrero de 1808 hasta el 28 de Mayo de 1814 Acompaña a los principios de cada mes una Idea del estado religiosa-politico-militar de Barcelona y Cataluña*. Vol. 3. Brusi, 1816.
- FORT I COGUL, Eufemià, *Santes Creus, de l'exclaustració ençà: la gestió dels organismes que n'han tingut tutela*, Santes Creus: Publicacions de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus, 1972.
- GÁLLEGO RUBIO, Cristina, *Juana Quílez Martí: archivera bibliotecaria (1906-2004)*, Guadalajara: Ayuntamiento de Guadalajara, 2022.
- GONZÁLEZ HURTEBISE, Eduardo, «El arte tipográfico en Tarragona durante los siglos XV y XVI», *Butlletí Arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, núm. 12, 1902.
- GORT I JUANPERE, Ezequiel, *Història de la cartoixa de Scala Dei*, Reus: Fundació d'Història i Art Roger de Belfort, 1991.
- GRAU PUJOL, Josep M., «El Patronat Provincial per al Foment d'Arxius, Museus i Biblioteques de Tarragona (1939-1945)», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 22, 2004.
- GÜELL, Manel i Josep Maria GRAU PUJOL, «La crònica negra de la destrucció d'arxius a la demarcació de Tarragona», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 31, 2001.
- GUDAYOL, Anna, «El salvament de les biblioteques catalanes durant la Guerra Civil: Les "Notes" de Jordi Rubió», *Estudis Romanics*, 29, 2007.
- LÓPEZ DE TORO, José, «La Biblioteca provincial de Tarragona en el tiempo y en el espacio», *La Cruz: diario católico*, 1935.

- MAKOWIECKA, Gabriela, *Félix Rozanski: un bibliotecario polaco en la Real de El Escorial entre 1875 y 1884*, article inèdit, 1988.
- MARTÍ MAYOR, Josep, «Escornalbou: collegio-seminario de misiones y de Propaganda Fide: 1686-1835», *Archivo Ibero-Americano*, vol. 42, núm. 165-168, 1982.
- MASSÓ CARBALLIDO, Jaume, «Notes biobibliogràfiques sobre Samuel Ventura Solsona (1896-1972)», *Estudis de Constantí*, 27, 2011.
- MASSÓ CARBALLIDO, Jaume, «El canonge Ramon Foguet: arqueologia i colleccionisme a la Tarragona il·lustrada», dins de Francesc ARMANYÀ i Ramon FOGUET, *La Il·lustració a Tarragona*, Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 2023.
- MATA DE LA CRUZ, Sofia, «Actuaciones del cabildo de la catedral de Tarragona en el trienio liberal (1820-1823). Pérdida, salvaguarda y recuperación del patrimonio artístico de la catedral y los monasterios de Scala Dei y Poblet», *e-artDocuments: revista sobre col·leccions i col·leccionistes*, Vol. 4, núm. 14, 2011.
- MENCHON I BES, Joan, «Un manuscrit de Bonaventura Hernández Sanahuja sobre Poblet a la Real Academia de la Historia de Madrid (1862)», *Aplec de treballs*, 32, 2014.
- ORTUETA, Elena de, «Anticuarios, clérigos y eruditos en la Tarragona del siglo XVIII»; dins de Francesc ARMANYÀ i Ramon FOGUET, *La Il·lustració a Tarragona*, Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 2023.
- ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J., *Tarragona a la Guerra del Francès (1808-1813)*. Tarragona: Servei d'Arxiu i Documentació Municipal, 2011.
- SASTACHS, Josep, *La responsabilidad del bibliotecario*. Tarragona: Establecimiento Tip. Viuda e H. de Tort, 1898
- TODA I GÜELL, Eduard, *La destrucció de Poblet*, Poblet: Sant Boi de Llobregat, 1935.
- TODA I GÜELL, Eduard, *Los conventos de Reus i sa destrucció el 1835*. Reus : Revista del Centre de Lectura, 1930.
- VILLANUEVA, Jaime, *Viaje literario a las Iglesias de España*. Tomo 19. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851.